

Dr hab. Dariusz Niedźwiedzki, prof. UJ

Kraków, 16.11.2021r

Instytut Studiów Europejskich

Uniwersytet Jagielloński

Recenzja habilitacyjna Pani dr Katarzyny Waniek

Ocena osiągnięcia naukowego stanowiącego znaczny wkład w rozwój dyscypliny naukowej

Pani dr Katarzyna Waniek przedstawiła do postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego osiągnięcie naukowe stanowiące znaczny wkład w rozwój nauk socjologicznych (Ustawa o szkolnictwie wyższym i nauce, art. 219, ust.1, pkt 2) w postaci monografii zatytułowanej „Ucieczka jako przyczyna mobilności Europejczyków. Socjolingwistycznie ugruntowana analiza procesów społecznych w relacjach autobiograficznych”. Praca ta została wydana w roku 2020 przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Licząca niemal 500 stron monografia składa się ze wstępu, wprowadzenia, części pierwszej (składającej się z dwóch rozdziałów) o charakterze teoretyczno-metodologicznym, części II (składającej się z jedenastu rozdziałów) stanowiącej analizę danych empirycznych, podsumowania, zakończenia, bibliografii, spisów projektów wykorzystanych w pracy, tabel oraz indeksów osób i pojęć. Ta struktura uzasadniona jest celami jakie stawia sobie autorka w swoich rozważaniach, a także logiką prowadzonego dyskursu. W tym kontekście uznaję ją za poprawną. Już we wstępie autorka ujawnia istotę realizowanego przez nią zamysłu badawczego. Spojrzenia na proces migracyjny z wykorzystaniem strategii teorii ugruntowanej przez pryzmat indywidualnych sposobów jego doświadczania. Następnie próby wzbogacenia wiedzy naukowej dotyczącej procesów migracyjnych na podstawie analiz tych wybranych przypadków biograficznych. Tak zakrojone przedsięwzięcie badawcze mieści się w zakresie wielu obszarów stanowiących przedmiot nauk socjologicznych, przede wszystkim: migracji, zmiany i tożsamości.

Bardzo ważny dla pełniejszego zrozumienia analiz autorki jest przedstawiony kontekst badawczy i teoretyczny znajdujący się we wprowadzeniu. Ten pierwszy wskazuje na istotne źródło materiałów empirycznych do recenzowanej monografii, którym był współrealizowany przez habilitantkę projekt *EuroIdentities* (The Evolution of European Identity. Using biographical methods to study the development of European Identity). W efekcie czytelnik dowiadyuje się, że w rozważaniach autorki chodzi o migracje europejskie oraz konstruowanie i rekonstruowanie tożsamości europejskiej, a także towarzyszące im procesy europeizacji. Kontekst teoretyczny wzmacnia deklarowane przez autorkę przyjęcie światopoglądu konstruktywistycznego, pozostawania w przestrzeni socjologii interpretatywnej i postępowania zgodnie z logiką teorii ugruntowanej. Potwierdza to także przedstawiona w dalszej części wprowadzenia kompozycja książki, w której znajduje się także poprawnie uzasadniony wybór wywiadów, dobór indywidualnych biografii poddanych analizie.

W części pierwszej recenzowanej monografii habilitantka omawia całościowy projekt socjologii biograficznej Fritza Schütze. W rozdziale pierwszym mamy do czynienia z prezentacją powstania, rozkwitu, zapomnienia i rewitalizacji tej koncepcji, zawierającej także liczne błędy i nieporozumienia odczytujących je interpretatorów. Nie mam wątpliwości, że ten fragment pracy dowodzi znakomitej wiedzy autorki na temat propozycji teoretyczno-metodologicznej Fritza Schütze. Świadczy o tym zakres poruszanych zagadnień a także wielka swoboda z jaką porusza i rozważa poszczególne aspekty i wymiary tej koncepcji. Ponadto dowodzi on znaczącej erudycji habilitantki, która przytacza nie tylko szereg prac nawiązujących do omawianej koncepcji, ale odwołuje się także do szerszego kręgu propozycji teoretyczno-metodologicznych mieszczących się w zakresie socjologii interpretatywnej. Rozdział drugi tej części pracy zawiera algorytm postępowania badacza mający na celu uchwycenie sposobów doświadczania przez narratora (osobę badaną) strumienia wydarzeń w jego życiu, co w efekcie ma prowadzić do odsłonięcia jego indywidualnego, specyficznego profilu biograficznego.

Część druga recenzowanej monografii wprowadza czytelnika w przyjęty przez autorkę schemat analizy indywidualnych biografii, ujęty pomiędzy dwoma analitycznie określonymi wariantami procesu, czyli „ucieczki od...” i „ucieczki do...” jako motywów podjęcia migracji przez badane osoby. W ten schemat wpisują się analizowane biografie jedenastu osób, zaprezentowane w kolejnych rozdziałach. Dziewięć z nich pochodzi ze wspomnianego projektu *EuroIdentities*, dziesiąty z projektu *Doświadczenie procesu transformacji w Polsce. Porównanie socjologiczne na podstawie analizy biograficznej*, a jedenasty pochodzi z trzeciego

tomu *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce* Thomasa i Znanieckiego. Te rozdziały przedstawiają wyniki przeprowadzonej przez autorkę sekwencyjnej analizy wywiadów oraz najważniejszych elementów ich opisu strukturalnego. Nie mam wątpliwości, że przywołany w pracy materiał empiryczny jest fascynujący dla każdego czytelnika zainteresowanego problematyką migracji oraz tożsamości społecznej. Ten najobszerniejszy fragment książki jest kluczowy dla dalszej realizacji celu autorki, czyli przełożenia indywidualnych przypadków biograficznych wybranych migrantów na bardziej ogólne wnioski dotyczące przebiegu procesów migracyjnych. Przyznaję, że jestem pod wielkim pozytywnym wrażeniem przeprowadzonej przez habilitantkę analizy. Jej wielowymiarowość, wielopłaszczyznowość i wieloaspektowość jest naprawdę imponująca. Autorka udowadnia w tym fragmencie pracy wysokie umiejętności posługiwania się przyjętym aparatem analitycznym, umożliwiającym jej wyciąganie wniosków o charakterze teoretycznym z empirycznej rzeczywistości. Przy tym konsekwentnie stosuje postępowanie zgodne z logiką zastosowanej teorii ugruntowanej.

Przeprowadzone w części drugiej analizy materiału empirycznego prowadzą autorkę do wniosków zaprezentowanych w podsumowaniu. Mają one postać uwag o charakterze teoretycznym dotyczących po pierwsze procesu migracyjnego jako procesu ucieczki, po drugie europejskiej przestrzeni mentalnej. W tym pierwszy przypadku mamy do czynienia z próbą skonstruowania wariantu podejmowania i przebiegu migracji w schemacie „*push and pull*”, często krytykowanego i poddawanego rekonstrukcjom, a jednocześnie powszechnie stosowanego przez badaczy procesów migracyjnych. Ten drugi dotyczy uwag o europejskiej przestrzeni mentalnej jako przestrzeni oferowanych migrantom struktur możliwości, swobód i wolności umożliwiających wyznaczanie nowego planu działania biograficznego, pozwalającego odsunąć z pola uwagi negatywne doświadczenia stanowiące przyczynę migracji w schemacie „ucieczki od...” i „ucieczki do...”. Europejska przestrzeń mentalna stanowi także istotne odniesienie dla rekonstruowania tożsamości społecznej, a w szczególności poczucia przynależności do różnych wspólnot bez konieczności rezygnowania z jakiegokolwiek zbiorowej identyfikacji.

W zakończeniu autorka krótko rekapitułuje przeprowadzone analizy i snute w pracy rozważania, a także przedstawia pewne propozycje do dalszej dyskusji naukowej, badań empirycznych i konstruowania teorii. Dyskusji, w której jak rozumiem sama będzie uczestniczyć w swoich dalszych pracach naukowych.

Przedstawiona przez dr Katarzynę Waniek jako znaczące osiągnięcie naukowe w procedurze habilitacyjnej monografia stanowi efekt spójnego teoretyczno-metodologicznego

przedsięwzięcia badawczego. Autorka dowodzi w niej znajomości i umiejętności posługiwania się przyjętym aparatem teoretyczno-metodologicznym, konsekwencją postępowania w ramach wybranego paradygmatu i procedury naukowej. Ponadto, jak już zaznaczyłem, udowadnia umiejętność analizy i interpretacji danych empirycznych. W tym kontekście moja opinia o przedstawionej pracy i jej autorce jest pozytywna. Tym niemniej recenzowana monografia budzi we mnie szereg pytań i wątpliwości, którymi podzielę się poniżej.

Podstawą teoretyczno-metodologiczną analiz autorki jest koncepcja Fritza Schütze, spójna, umiejętnie wykorzystana prowadzi do interesujących wniosków. We mnie wzbudza jednak pewne wątpliwości. Jak pisze sama autorka odwołując się do Schütze „...wywiad narracyjny odkrywa to, jak faktycznie informant doświadczał wydarzeń w swoim życiu i jak je wówczas interpretował...” (s. 90). To znaczy, że badany jest w stanie przedstawiać swoje doświadczenia w logice „historii”, czyli porządku określonego przez obiektywnie zaistniałe fakty, wydarzenia. I tu się rodzi moja wątpliwość. Moim zdaniem, ale co więcej w opinii współczesnych badaczy z obszaru *memory studies* mamy w przypadku opowieści badanego do czynienia raczej z opowieścią w logice „pamięci”, czyli nie przekazem faktów o przeszłości, tylko ich selekcją opartą na teraźniejszych doświadczeniach, podlegającą wpływowi czynników emocjonalnych czy mitycznych. Niewątpliwie narracja badanego jest formą ujawniania tożsamości. Jeżeli rozumieć ją w sposób zbliżony do tego, w jaki Paul Ricoeur przedstawiał „tożsamość narracyjną”, to składa się ona z „opowieści o sobie samym”, budowanych z kodów kulturowych, tradycji literackich, mitów i legend, które mieszają ze sobą fakty, wspomnienia i wyobrażenia. Z pomocą tych opowieści jednostki nadają znaczenie swojej przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, porządkując zarazem epizody swojej historii. Jednakże, jak już wspomniałem logika tego porządkowania nie przypomina bynajmniej pracy historyka: stawki indywidualnych wysiłków na rzecz nadania sensu własnemu życiu są inne niż stawki funkcjonujące w polu historiografii. Osobiście widziałbym potrzebę uwzględnienia tego typu uwag w analizie wywiadów biograficznych, czyli uwzględnienia dorobku badaczy funkcjonowania pamięci w społeczeństwie.

Druga uwaga dotyczy kwestii związanych z konstruowaniem i rekonstruowaniem tożsamości społecznych, czym w istocie zajmuje się autorka, pisząc o mentalnej przestrzeni europejskiej i wspominając o procesie europeizacji. W pracy pojawia się wielokrotnie kategoria „My”. Tymczasem ona jest budowana zawsze w odniesieniu do jakichś „Innych”, a często obcych, którzy są odmienni, nieprzewidywalni, stanowiący zagrożenie, kłopotliwi komunikacyjnie, objęci dystansem społecznym, negatywnymi emocjami. A jednocześnie

zagadkowi, oryginalni, wzbudzający ciekawość poznawczą. Tej kategorii „innych” trochę brakuje mi w recenzowanej monografii.

Chciałbym także zwrócić uwagę na pewien deficyt w pracy dotyczący procesu europeizacji, o którym autorka wspomina, ale w gruncie rzeczy tym pojęciem się nie posługuje. W szczególności chodzi mi o europeizację oddolną, międzyludzką polegającą na budowaniu nowych wspólnych sensów przez odmiennych kulturowo Europejczyków. Szkoda, że autorka nie poświęciła tej kategorii pojęciowej szerszej refleksji, tym bardziej, że jej empiryczne egzemplifikacje znajdują się w analizowanych przez nią wywiadach biograficznych.

Habilitantka analizuje procesy migracyjne poprzez perspektywę poszczególnych indywidualnych przypadków biograficznych. To podejście w pełni akceptuję. Po pierwsze, nauki socjologiczne są naukami empirycznymi, w związku z tym bez dużej liczby porządnie opracowanych przypadków nie dostarczają przykładów empirycznych. A bez takich przykładów dyscyplina empiryczna jest nieefektywna. Po drugie, perspektywa jednostek jako podmiotów sprawczych rzeczywistości społecznej wpisuje się w paradygmat konstruktywistyczny, podejście interakcjonistyczne, których jestem zwolennikiem, a przy tym jest zgodna z logiką stosowania teorii ugruntowanej. Analizowane przez autorkę wywiady biograficzne są swoistymi mikro studiami przypadków. W związku z tym sugerowałbym w przyszłych pracach posiłkowanie się metodyką badań studiów przypadku. Dziwię się też, że posiłkując się pracami Norberta Eliasa autorka nie odwołała się do jego *Spoleczeństwa jednostek*.

Powyższe uwagi, w części krytyczne, w niczym nie umniejszają moim zdaniem wysokiej jakości analiz przeprowadzonych przez dr Katarzynę Waniek. Żaden z etapów procesu analitycznego oraz żadna z konkluzji autorki nie wydała mi się na tyle kontrowersyjna czy nieuzasadniona, aby ją podważać czy toczyć o nią spór, wykraczający poza ramy polemiki naukowej.

Ocena pozostałych osiągnięć naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych

Oprócz głównego osiągnięcia przedstawionego w procedurze habilitacyjnej Pani dr Katarzyna Waniek ma na swoim koncie szereg interesujących efektów aktywności naukowej. Przede wszystkim należy tu wymienić autorstwo monografii oraz współautorstwo trzech kolejnych. Wszystkie one wpisują się tematycznie w główny nurt zainteresowań habilitantki, dotyczą bowiem zagadnień teoretycznych, metodologicznych i empirycznych badań biograficznych. Trzy kolejne monografie wieloautorskie, których dr Katarzyna Waniek jest

współredaktorką także poruszają tematykę stanowiącą główny przedmiot jej zainteresowań naukowych. Warto wspomnieć, że dwie z wymienionych pozycji publikacyjnych zostały wydane w języku angielskim. Obok autorstwa i redakcji monografii habilitantka opublikowała dziewięć artykułów w książkach zbiorowych oraz jedenaście artykułów w czasopiśmie. Połowa z nich to prace opublikowane w języku angielskim. Tematyka tych artykułów zamyka się w trzech podstawowych wątkach: teorii i praktyki badań biograficznych, tożsamości w tym tożsamości europejskiej oraz migracji. Nawet nie trzeba przypominać, że wszystkie one wiodą kluczową rolę w głównym osiągnięciu przedstawionym w postępowaniu habilitacyjnym. To pokazuje, że dr Katarzyna Waniek jest dojrzałą badaczką posiadającą jasno określone pola zainteresowań naukowych. Pewnym mankamentem jej dorobku jest brak publikacji w dobrze rozpoznawalnych w obiegu międzynarodowym wydawnictwach i czasopiśmie. Tym niemniej dane bibliometryczne (wskaźnik Hirscha oraz liczba cytowani) wskazują, że habilitantka jest znana w środowisku (na pewno polskim) socjologicznym, a zapewne szerzej wśród badaczy z obszaru nauk społecznych i humanistycznych. O rozpoznawalności międzynarodowej świadczą natomiast nie tylko liczne udziały w konferencjach ale także liczne członkostwo w komitetach organizacyjnych konferencji międzynarodowych.

Do aktywności naukowej Pani dr Katarzyny Waniek należy zaliczyć także uczestnictwo w realizowaniu w roli wykonawcy trzech projektów badawczych, w tym dwóch o charakterze międzynarodowym (jednego w ramach 7. Programu Ramowego UE, jednego finansowanego przez Polsko-Niemiecką Fundację na Rzecz Nauki). Ponadto habilitantka wykazuje zaangażowanie w pracach międzynarodowych i krajowych organizacji i towarzystw naukowych. Jest członkinią trzech międzynarodowych organizacji naukowych (ESA, ISA, ESREA), w jednej z (ESA) nich pełni funkcję kierowniczą sieci badawczej. Ponadto przewodniczy Sekcji Badań Biograficznych PTS, zakładała Centrum Badań Biograficznych i Historii Mówionej UŁ oraz uczestniczy w pracach Centrum Badań Migracyjnych UŁ. Wreszcie warto wspomnieć o jej członkostwie w Radzie Naukowej Junior „Verlag Barbara Budrich”.

Osiągnięcia dydaktyczne habilitantki związane są przede wszystkim z prowadzeniem zajęć dla studentów z problematyki metody autobiograficznego wywiadu narracyjnego, socjologii interpretatywnej oraz zagadnień związanych ze społecznym wykluczeniem, marginalizacją i obcością. Pani dr Katarzyna Waniek wypromowała dotychczas 56 licencjatów, pełni także aktualnie rolę promotora pomocniczego w jednym przewodzie doktorskim. Niewątpliwie jej ważnym osiągnięciem dydaktycznym jest współprowadzenie od roku 2011 co miesięcznego Seminarium Badań Biograficznych, podczas którego badacze z całej Polski mają

możliwość przedstawiania własnych materiałów empirycznych oraz warsztatowej pracy na nimi. Ponadto habilitantka prowadziła liczne warsztaty z metody autobiograficznego wywiadu narracyjnego w innych ośrodkach akademickich, nie tylko polskich.

Podsumowanie

Zarówno przedstawiona jako znaczące osiągnięcie monografia jak i pozostałe efekty aktywności badawczej, naukowej habilitantki są świadectwem posiadanej przez nią zasługującej na uznanie wiedzy i kompetencji. Niezależnie od zasygnalizowanych przeze mnie uwag polemicznych dowodzą umiejętności prowadzenia teoretycznych i empirycznych analiz. Także osiągnięcia o charakterze dydaktycznym, organizacyjnym oraz popularyzującym naukę świadczą o tym, że dr Katarzyna Waniek jest dojrzałą intelektualnie badaczką, sprawną organizatorką i zaangażowaną w proces edukacyjny nauczycielką akademicką.

Uważam, że przedstawiony przez habilitantkę dorobek naukowy spełnia kryteria umożliwiające staranie się o stopień doktora habilitowanego, odpowiada wymaganiom określonym w art. 219 ust. 1 pkt 2 Ustawy o szkolnictwie wyższym i nauce. W związku z tym wnioskuję o dalsze procedowanie postępowania w sprawie nadania dr Katarzynie Waniek stopnia doktora habilitowanego w zakresie nauk socjologicznych.

